

L

Localization and Cultural Ecotourism: Pa Kham Chanod Area

Benjapak Charoenmahavit^{1*}

Received: October 7, 2019 Revised: January 8, 2020 Accepted: February 7, 2020

Abstract

This article focuses on the local tourism adaptation that has been affected by globalization. Pa Kham Chanod area and cultural ecotourism culture were used as a case study. This study is conducted by document research. The study indicated that the locality had adapted by means of the community constructed a sacred space from the legend, beliefs, and myths that had been told since the past to be a framework for ecotourism and culture for tourists to follow, based on their beliefs and beliefs in the sacred area, resulting in the Kam Chanod area be able to maintain the ecological and cultural resources that exist until now.

Keywords: cultural ecotourism, Kham Chanod area, localization

---

¹ Folklore of Humanities, Ramkhamhaeng University

* Corresponding author. E-mail: Benjapak99@gmail.com

ท

องถิ่นวิวัฒน์กับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ วัฒนธรรม: พื้นที่ป่าคำชะโนด

เบญจภักค์ เจริญมหาวิทยาลัย^{1*}

วันรับบทความ: October 7, 2019 วันแก้ไขบทความ: January 8, 2020 วันตอบรับบทความ: February 7, 2020

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งศึกษาการปรับตัวด้านการท่องเที่ยวของท้องถิ่นที่ได้รับผลกระทบจากกระแสโลกาภิวัตน์ โดยการนำพื้นที่ป่าคำชะโนดมาเป็นกรณีศึกษากับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศวัฒนธรรม โดยการศึกษาครั้งนี้จะศึกษาจากเอกสาร (document research) ผลการศึกษาพบว่าท้องถิ่นมีการปรับตัวโดยการที่ชุมชนได้สร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ขึ้นมาจากตำนาน ความเชื่อและนิทานปรัมปรา ที่บอกกล่าวเล่าขานกันมาตั้งแต่ครั้งอดีต เพื่อเป็นกรอบในการท่องเที่ยวเชิงนิเวศวัฒนธรรมให้นักท่องเที่ยวประพฤติปฏิบัติตาม โดยอยู่บนพื้นฐานของความเชื่อและความศรัทธาต่อพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ส่งผลทำให้พื้นที่ป่าคำชะโนดยังคงรักษาระบบนิเวศและทรัพยากรทางวัฒนธรรมให้คงอยู่ได้เรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน

คำสำคัญ: การท่องเที่ยวเชิงนิเวศวัฒนธรรม คำชะโนด ท้องถิ่นวิวัฒน์

¹ สาขาวิชาคติชนวิทยา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง

* Corresponding author. E-mail: Benjapak99@gmail.com

บทนำ

อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวถือเป็นอุตสาหกรรมหลักอย่างหนึ่งที่นำรายได้เข้าสู่ประเทศไทย ดังจะเห็นได้จากข้อมูลทางสถิติของกระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬาได้ระบุถึงรายได้รวมจากการท่องเที่ยวของไทย ในปี พ.ศ. 2560 อยู่ที่ 2.75 ล้านล้านบาท และในปี พ.ศ. 2561 อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวของไทยมีรายได้รวมอยู่ที่ 3 ล้านล้านบาท (ท่องเที่ยวปี 60 โภจรายได้ 2.75 ล้านล้านบาท, 2562) ซึ่งถือได้ว่าอุตสาหกรรม การท่องเที่ยวได้ก่อให้เกิดรายได้เข้าสู่ประเทศและส่งผลทำให้เศรษฐกิจภายในประเทศไทยเติบโตขึ้นเป็นอย่างมาก และภาครัฐได้ตั้งเป้าหมายรายได้จากการท่องเที่ยวภายในปี พ.ศ. 2562 ให้อยู่ที่ 3.4 ล้านล้านบาท (ททท. กางแผน ยุทธศาสตร์ปี 62 ตั้งเป้ารายได้ภาคท่องเที่ยว 3.41 ล้านล้านบาท, 2561) โดยการปรับกลยุทธ์การท่องเที่ยวในรูปแบบ ต่าง ๆ ที่หลากหลายเพื่อเปิดประสบการณ์ให้กับนักท่องเที่ยวได้เข้ามาสัมผัสกับธรรมชาติและวัฒนธรรมประเพณี วิถีการดำรงชีวิตของชุมชนในสังคมไทยไม่ว่าจะเป็น การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม และ การท่องเที่ยวเชิงนิเวศวัฒนธรรม เป็นต้น แต่ในขณะที่ทางภาครัฐเร่งพัฒนาธุรกิจการท่องเที่ยวให้เติบโตเพื่อ สร้างรายได้เข้าสู่ประเทศนั้น กลับส่งผลเสียต่อท้องถิ่น เนื่องมาจากการพัฒนาที่เน้นแต่รายได้เข้าสู่ประเทศ แต่ละเลยผลกระทบที่เกิดขึ้นกับท้องถิ่นที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวสำคัญของประเทศ การส่งเสริมธุรกิจด้าน การท่องเที่ยวโดยขาดการบริหารจัดการที่ดี ได้ส่งผลทำให้สภาพแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยวเสื่อมโทรม (สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี, 2542) ไม่ว่าจะเป็น มรดกทางวัฒนธรรม สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เกี่ยวข้อง กับการท่องเที่ยวถูกทำลายจนเกิดความเสียหาย สภาพแวดล้อมเสื่อมโทรม รวมทั้งวิถีการดำเนินชีวิตของชุมชน เริ่มเปลี่ยนแปลงไป หลังจากที่ธุรกิจการพัฒนาทางด้านการท่องเที่ยวไม่ว่าจะเป็นผู้ประกอบการและผู้ให้บริการ ทางด้านการท่องเที่ยวได้ขยายตัวและเติบโตเพิ่มขึ้นเป็นอย่างมากตัวอย่างเช่น พื้นที่ป่าคำชะโนด ซึ่งเป็น สถานที่สำคัญแห่งหนึ่งที่ชาวบ้านให้ความนับถือศรัทธา โดยเชื่อว่าเป็นดินแดนแห่งเมืองพญานาคที่ศักดิ์สิทธิ์ ทำให้นักท่องเที่ยวหลังไหลเข้ามาเพื่อกราบไหว้บูชา จนทำให้ชาวบ้านในพื้นที่ป่าคำชะโนดไม่สามารถปรับตัวรองรับ การขยายตัวทางด้านการท่องเที่ยว ส่งผลให้เกิดปัญหาตามมามากมาย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในส่วนของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศวัฒนธรรมนั้น เป็นการท่องเที่ยวที่มีจุดประสงค์หลักอยู่ที่การรักษาสภาพแวดล้อม โบราณสถาน โบราณวัตถุ ประเพณีวัฒนธรรม รวมไปถึงสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ให้อยู่ในสภาพเดิมโดยการมุ่งเน้น ให้นักท่องเที่ยวเกิดจิตสำนึกในการดูแลรักษาสิ่งแวดล้อม รวมทั้งการเคารพสถานที่ มรดกทางวัฒนธรรมประเพณี ชุมชน (ชนัญ วงศ์วิภาค, สว่าง เลิศฤทธิ, อมรชัย คหโกศล, และลักษณะ บุญเรือง, 2547) ซึ่งการท่องเที่ยว เชิงนิเวศวัฒนธรรมนี้ เป็นการท่องเที่ยวอีกประเภทหนึ่งที่กำลังได้รับความนิยมในปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นทั้งชาวไทย และชาวต่างประเทศ ส่งผลให้เกิดรายได้หมุนเวียนในระบบหลายแสนล้านบาท (ศูนย์วิจัยกสิกรไทย, 2561) ดังนั้น ทั้งหน่วยงานภาครัฐและหน่วยงานภาคเอกชนรวมถึงชุมชน จึงจำเป็นต้องมีการวางแผน เพื่อให้เกิดการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน บทความนี้ จึงมุ่งศึกษาการปรับตัวด้าน การท่องเที่ยวของท้องถิ่นที่ได้รับผลกระทบจากกระแสโลกาภิวัตน์ของพื้นที่ป่าคำชะโนด โดยนำเอาแนวคิดเรื่อง พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ และแนวคิดการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศวัฒนธรรม มาอธิบายถึงการปรับตัวด้านการท่องเที่ยว ของชุมชน โดยการสร้างพื้นที่ป่าคำชะโนดเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เพื่อการคงอยู่ของพื้นที่ป่าดังกล่าว อันเนื่องมาจาก

การได้รับผลกระทบด้านลบจากกระแสโลกาภิวัตน์ ให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวในเชิงนิเวศวัฒนธรรม เพื่อการอนุรักษ์พื้นที่ป่าคาบชะโนดซึ่งเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวชุมชนและคนทั่วไปให้ความเคารพนับถือ รวมทั้งการสร้างความตระหนักรู้ให้กับนักท่องเที่ยวเพื่อให้ออกมาช่วยกันรักษา หวงแหวน มรดกทางวัฒนธรรมที่เป็นทรัพยากรทางธรรมชาติซึ่งพื้นที่ป่าคาบชะโนดนี้เป็นสถานที่ที่ช่วยเชื่อมโยงชุมชนให้มีความผูกพันแน่นแฟ้น สมัคสมานสามัคคี รักใคร่เกื้อกูลกันประจวบดังญาติพี่น้อง แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติที่ไม่สามารถจะแยกออกจากกันได้ และถือเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่มีพลังอำนาจที่สามารถสร้างร่างกายและแรงใจให้กับชาวชุมชนและนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศที่หลั่งไหลเข้ามากราบไหว้บูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ณ สถานที่แห่งนี้

แนวคิดพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ (Sacred Place)

แนวคิดพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ เป็นแนวคิดที่มีนักคิดถึงความเชื่อและพลังความศรัทธาของผู้คนที่มีความเชื่อต่อพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ โดยพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์มีองค์ประกอบ 2 ด้าน (Anantakool, 2003 อ้างถึงใน สถาพร เก่งพานิช, 2558) คือ

1. โลกสามัญ (Profane world) คือโลกที่สามารถมองเห็นและสัมผัสได้ถึงความเป็นไปของการเกิด แก่ เจ็บ ตาย ทุกข์ สุข โดยการนำเรื่องเล่า ตำนาน นิทานปรัมปรา มาผูกโยงกับวิถีชีวิตของคนในชุมชน โดยที่ตำนานเรื่องเล่าเหล่านี้จะถูกเก็บรักษาไว้ในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของชุมชน

2. โลกศักดิ์สิทธิ์ (Sacred world) เป็นระบบความเชื่อและศาสนาของมนุษย์ การเข้าถึงโลกศักดิ์สิทธิ์เป็นการสร้างพื้นที่เพื่อเป็นจุดเชื่อมต่อระหว่างโลกสามัญของมนุษย์กับโลก ความเชื่อในพลังอำนาจเหนือธรรมชาติโดยผ่านตำนาน เรื่องเล่า นิทานปรัมปรา ความเชื่อ การประกอบพิธีกรรมทางศาสนา การสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เป็นการสร้างคำอธิบายให้กับพลังอำนาจเหนือธรรมชาติที่มนุษย์ไม่สามารถอธิบายได้ ดังนั้น จึงทำให้มนุษย์สร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ขึ้นมา เพื่ออธิบายสิ่งเหล่านี้ซึ่งพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เปรียบเสมือนสื่อกลางระหว่างโลกมนุษย์กับโลกที่ศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งในเรื่องนี้ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม (2544) ได้กล่าวถึงลักษณะพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ว่าควรมีลักษณะดังต่อไปนี้

2.1 ลักษณะพื้นที่ จะมีลักษณะเป็นภูมิประเทศที่เด่นชัด มีร่องรอยสถานที่ที่ไม่สามารถอธิบายได้ เช่น เนินเขา เกาะ หรือมีลักษณะทางธรรมชาติที่แปลกประหลาด

2.2 พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์จะเกี่ยวข้องกับเรื่องเล่า โดยการที่ชุมชนได้สร้างความหมายให้กับพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของชุมชนผ่านเรื่องเล่า นิทานปรัมปรา ตำนาน จนกลายเป็นความเชื่อของคนในชุมชน ซึ่งตำนาน หรือเรื่องเล่าเหล่านี้ ได้ผูกโยงความสัมพันธ์ของคนภายในชุมชนเข้ากับพลังอำนาจเหนือธรรมชาติที่ไม่สามารถอธิบายได้

2.3 ร่องรอยกิจกรรมทางศาสนา พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์จะปรากฏร่องรอยหรือสัญลักษณ์ที่เกี่ยวข้องกับตำนานเรื่องเล่า นิทานปรัมปราในพื้นที่

ในบทความนี้ ผู้เขียนได้นำเอาแนวคิดพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์มาอธิบายความหมายและการสร้างคุณค่า ให้กับทรัพยากรธรรมชาติโดยผ่านทางระบบความเชื่อและการนับถือศาสนา เป็นการแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติสิ่งแวดล้อมและพลังอำนาจเหนือธรรมชาติ ที่หลอมรวมชีวิตผู้คนในชุมชนให้เป็นหนึ่งเดียวกัน ฟังพาท้ายกัน เป็นการหลอมรวมชีวิตของผู้คนในชุมชนให้เห็นประโยชน์และความสำคัญในการอนุรักษ์

ทรัพยากรธรรมชาติและ แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติสิ่งแวดล้อมที่ต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน เช่นเดียวกับการที่ธรรมชาติปกป้องมนุษย์โดยการสร้างความมั่นคงทางด้านจิตใจให้กับมนุษย์ และในทางตรงกันข้ามมนุษย์ก็ต้องปกป้องธรรมชาติด้วยการอนุรักษ์ธรรมชาติให้คงอยู่กับมนุษย์สืบไป

แนวคิดการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศวัฒนธรรม

แนวคิดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศวัฒนธรรมเป็นส่วนหนึ่งของแนวคิดการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน (Sustainable Tourism Management) ทั้งนี้ สฤณี แสงอรุณ (ม.ป.ป.) ได้กล่าวถึงการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์หรือการท่องเที่ยวเชิงนิเวศวัฒนธรรมว่า หมายถึง การเดินทางไปเยือนแหล่งธรรมชาติที่มีเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ โดยมีวัตถุประสงค์ในการเรียนรู้ถึงวัฒนธรรมและเรื่องราวตำนาน ที่บอกกล่าวเล่าขานกันมา รวมทั้งขนบธรรมเนียมประเพณีท้องถิ่น ด้วยความระมัดระวังไม่ให้เกิดการทำลายคุณค่าทางประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น หรือทำลายคุณค่าของระบบนิเวศน์ ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า การท่องเที่ยวเชิงนิเวศวัฒนธรรม หมายถึง การท่องเที่ยวที่รับผิดชอบต่อระบบคุณค่าของธรรมชาติ วัฒนธรรมประเพณีของท้องถิ่น ไม่ทำความเสียหายแก่ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมและ World Conservation Union ได้กล่าวถึงการท่องเที่ยวเชิงนิเวศวัฒนธรรมว่าเป็นการท่องเที่ยวที่จะช่วยส่งเสริมให้เกิดความสำนึกถึงความรับผิดชอบต่อสภาพแวดล้อม วัฒนธรรมและความหลากหลายของพื้นที่รวมทั้งเป็นการสร้างจิตสำนึกให้ตระหนักถึงความสำคัญของโบราณสถาน โบราณวัตถุ ตลอดจนลักษณะทางวัฒนธรรมที่ปรากฏในแหล่งธรรมชาติเหล่านั้น ดังนั้น ในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศวัฒนธรรมเพื่อให้เกิดการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน จึงต้องเป็นการจัดการบริหารโดยผ่านการมีส่วนร่วมของชุมชนหรือท้องถิ่น เพื่อที่จะทำให้ท้องถิ่นตระหนักถึงคุณค่าและวัฒนธรรมของตนเอง อันจะเป็นการแสดงออกถึงเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนหรือท้องถิ่นนั้น ๆ ด้วยการเรียนรู้ผ่านธรรมชาติสิ่งแวดล้อมและสังคมวัฒนธรรม (ชนัญ ชวีญวิภาค และคณะ, 2547) โดยการท่องเที่ยวเชิงนิเวศวัฒนธรรมจะประสบผลสำเร็จได้ ก็ต่อเมื่ออยู่บนพื้นฐานของแนวคิดที่เน้นความสำคัญของชุมชนกับการผสมผสานจุดมุ่งหมายในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม ตลอดจนการให้ความสำคัญกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ประเพณีวัฒนธรรม โบราณสถาน โบราณวัตถุ โดยอยู่บนพื้นฐานแนวคิด 5 ประการ (จักรพงศ์ มนัสพิทักษ์ชัย, 2549) ดังนี้

1. การมองการท่องเที่ยวเชิงนิเวศวัฒนธรรมในบริบทของการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจ การเมือง สภาพแวดล้อม และธรรมชาติ ซึ่งจะช่วยให้เราสามารถเชื่อมโยงปรากฏการณ์ในท้องถิ่นกับบริบทภายนอกที่เปลี่ยนแปลงไป การเข้ามาของภาคธุรกิจที่เกี่ยวกับการท่องเที่ยวที่มุ่งหวังแต่ผลประโยชน์ทางธุรกิจ ได้ก่อให้เกิดความเสียหายและทำลายวัฒนธรรมของท้องถิ่น ได้ก่อให้เกิดความเสื่อมโทรมของสถานที่ท่องเที่ยวและสภาพแวดล้อม เป็นการผูกขาดทางธุรกิจส่งผลทำให้ชุมชนหรือท้องถิ่นไม่สามารถพัฒนาศักยภาพด้านการท่องเที่ยวของตนเองได้ เพราะถูกผูกขาดโดยทุนจากภายนอก ดังนั้น ชุมชนควรเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาทุนทางทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งเป็นทุนทางสังคมของชุมชนเพื่อประโยชน์ของชุมชน และเพื่อเป็นการพัฒนาศักยภาพของชุมชนในด้านการจัดการท่องเที่ยวด้วยตนเอง

2. การมองการท่องเที่ยวเชิงนิเวศวัฒนธรรมให้เห็นมิติของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ในฐานะที่มองธรรมชาติเป็นวิถีชีวิตโดยไม่สามารถแบ่งแยกออกจากกันได้อย่างเด็ดขาด ซึ่งลักษณะเช่นนี้เป็น การสร้างแรงจูงใจให้ท้องถิ่นหรือชุมชนในการได้รับผลประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ หรือทุนทางสังคมของ ชุมชน ซึ่งจะทำให้ชุมชนเกิดความรักและความหวงแหนรวมทั้งตระหนักถึงการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาตินั้น

3. การมองการท่องเที่ยวจากมิติทางวัฒนธรรมซึ่งเป็นการให้ความเคารพแก่อัตลักษณ์ของท้องถิ่น และ ความหลากหลายทางวัฒนธรรม การเคารพขนบธรรมเนียมประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อของชุมชนท้องถิ่น เน้น ให้ชุมชนท้องถิ่นสำนึกรักในบ้านเกิด มีความภาคภูมิใจในประเพณีวัฒนธรรม และเปิดโอกาสให้นักท่องเที่ยว เข้า มาเรียนรู้ และเข้าใจในวิถีชีวิตชุมชนท้องถิ่น

4. การมองการท่องเที่ยวในฐานะที่เป็นกระบวนการทางสังคม มีการรวมตัวกันของชุมชนที่อยู่ใกล้เคียง หรือชุมชนที่มีการจัดการด้านการท่องเที่ยวเป็นเครือข่าย เพื่อบริหารจัดการท่องเที่ยวร่วมกัน ซึ่งกระบวนการ ทำงานร่วมกันนี้ เป็นการปรับตัวทางสังคมที่เกิดขึ้นในระดับชุมชนท้องถิ่นเพื่อปกป้องผลประโยชน์ของชุมชน

5. การมองการท่องเที่ยวในบริบทของการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นเพื่อการแสวงหาทางเลือกของการพัฒนา โดยอยู่บนพื้นฐานของความหลากหลายของประเพณีวัฒนธรรมที่มีอยู่ในชุมชนท้องถิ่น รวมทั้งเป็นการบริหารจัดการ ทุนทางสังคมและทุนทางธรรมชาติที่มีอยู่ในท้องถิ่นให้เกิดประโยชน์แก่ชุมชน เป็นการแสวงหาทางเลือก ในการพัฒนาชุมชน รวมทั้งการจัดการและการใช้ประโยชน์จากทุนทางสังคมและทุนทางทรัพยากรธรรมชาติ และ ในขณะที่เดียวกันก็จะเป็นการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมเพื่อนำไปสู่การท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน โดยอยู่บนพื้นฐานการบริหารจัดการอย่างเป็นธรรมด้วยภูมิปัญญาของชุมชนท้องถิ่น

อาจกล่าวได้ว่าในการบริหารจัดการการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศวัฒนธรรม ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนนั้น ควรมีการบริหารจัดการท่องเที่ยวโดยชาวชุมชนท้องถิ่นที่เป็นเจ้าของทุนทาง สังคมหรือทุนทางทรัพยากรธรรมชาติเอง ซึ่งจะเป็นการทำให้ชุมชนเกิดความรักและตระหนักถึงคุณค่าของ ทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชน รวมทั้งเพื่อเป็นการปกป้องผลประโยชน์ของชุมชนจากกลุ่มนายทุนและเป็นทางเลือก หนึ่งของการพัฒนาชุมชนในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่มีอยู่ เพื่อหลีกเลี่ยงผลกระทบทางด้านลบต่อพื้นที่ และควรส่งเสริม รักษาสภาพแวดล้อม ส่งเสริมให้นักท่องเที่ยวตระหนักถึงคุณค่า และเห็นความสำคัญของการ อนุรักษ์ทรัพยากรทางธรรมชาติและทรัพยากรทางด้านวัฒนธรรม ในขณะที่บริบทของประเทศกำลังเปลี่ยนแปลงไปตาม กระแสบริบทโลก และแนวคิดการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศวัฒนธรรมนี้ ผู้เขียนจะนำมาอธิบายการจัดการ ท่องเที่ยวในพื้นที่ป่าคำชะโนดของชุมชนที่ได้รับความเสียหาย ทรัพยากรธรรมชาติถูกทำลาย รวมถึงสภาพ สิ่งแวดล้อมที่โดนทำลายอย่างย่อยยับ อันเป็นผลกระทบมาจากกระแสของโลกาภิวัตน์ ที่ทำให้นักท่องเที่ยว หลังไหลเข้ามาเที่ยวในสถานที่แห่งนี้เป็นจำนวนเพิ่มมากขึ้น อันเนื่องมาจากกระแสของละครทีวีที่เกี่ยวกับเรื่อง ของพญานาคที่ได้รับความนิยมอย่างล้นหลาม จนเป็นสาเหตุทำให้บรรดานักท่องเที่ยวต้องการเข้ามาสักการบูชา สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ และขอพรจากพญานาคที่ผืนป่าคำชะโนดแห่งนี้ด้วยความศรัทธา โดยมีความเชื่อว่าป่าคำชะโนด เป็นปากทางไปสู่เมืองบาดาลอันเป็นถิ่นพำนักของพญานาค และจากกระแสความโด่งดังของละคร “นาดี”

ยิ่งส่งผลทำให้มีนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศที่เคารพศรัทธาในพลังอำนาจอันศักดิ์สิทธิ์ของพญานาคหลังไหลเข้ามาในพื้นที่ป่าคำชะโนดเป็นจำนวนมากเพิ่มขึ้นกว่าเดิม ซึ่งถ้าชุมชนและหน่วยงานภาครัฐที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดการท่องเที่ยวขาดการบริหารจัดการที่ดีจะทำให้เกิดผลกระทบทางด้านลบแก่แหล่งท่องเที่ยวได้

ป่าศักดิ์สิทธิ์คำชะโนด

ป่าคำชะโนดมีลักษณะเป็นป่าพรุน้ำจืด (Freshwater swamp forest) และมีต้นคำชะโนดขึ้นอยู่อย่างหนาแน่น คำว่า “คำ” หมายถึง บริเวณที่มีน้ำขัง และป่าคำชะโนดนี้ เป็นเกาะที่ลอยตัวอยู่กลางทุ่งนา มีน้ำล้อมรอบ บนเกาะจะเต็มไปด้วยความเขียวชอุ่มของต้นไม้ชนิดหนึ่งที่เรียกว่า “ต้นคำชะโนด” ซึ่งเป็นพืชอยู่ในตระกูลปาล์ม (Family Palmae) และมีชื่อเรียกอย่างเป็นทางการที่กรมป่าไม้เรียกว่า “ร็อก” (ชลธิชา เนียมอภา, 2557) ต้นคำชะโนดนี้จะมีลักษณะเหมือนต้นตาล ต้นหมาก และต้นมะพร้าวรวมกันอยู่ในต้นเดียว ซึ่งมีอยู่แห่งเดียวในประเทศไทย คืออยู่ที่ตำบลวังทอง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี ป่าคำชะโนดถือเป็น “วังนาคินทร์คำชะโนด” ของพญานาคศรีสุทโธ และในป่าคำชะโนดนี้จะมีบ่อน้ำอยู่กลางเกาะซึ่งเป็นบ่อน้ำขี้มโดยชาวบ้านเชื่อว่าบ่อน้ำแห่งนี้เป็นบ่อน้ำที่ศักดิ์สิทธิ์ มีน้ำขี้มอยู่ตลอดเวลาไม่มีวันเหือดแห้ง (โชติ ศรีสสุวรรณ และเกริก ท่วมกลาง, 2560) และป่าโบราณแห่งนี้ “ชาวบ้านยังเชื่อว่าเป็นปากทางแห่งเมืองบาดาล ซึ่งเป็นทางเชื่อมระหว่างโลกมนุษย์กับเมืองบาดาลของพญานาค” (โชติ ศรีสสุวรรณ และเกริก ท่วมกลาง, 2560, น. 122) โดยมีตำนานนิทานปรัมปราเล่าขานความเป็นมาของการสร้างถิ่นฐานของชุมชนบริเวณนี้ ที่เกี่ยวข้องกับพญานาคที่ปรากฏอยู่ในตำนานอุรังธาดานิทาน รวมทั้งตำนานนิทานพื้นบ้านท้องถิ่น ซึ่งเรื่องเล่าและตำนานเหล่านี้ เมื่อผสมผสานเข้ากับศาสนาทำให้ชุมชนมีความเชื่อถือและศรัทธาในความศักดิ์สิทธิ์ของป่าคำชะโนดและพญานาคเป็นอย่างมาก ซึ่งป่าคำชะโนดนี้ถือได้ว่าเป็นมรดกทางวัฒนธรรมและเป็นทุนทางวัฒนธรรมของชุมชน ที่สร้างคุณค่าทั้งทางด้านจิตใจและคุณค่าทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมให้แก่ชาวชุมชนบ้านวังทอง รวมถึงนักท่องเที่ยวที่มาเยี่ยมชม โดย ชนัญ วงษ์วิภาค และคนอื่น ๆ (2547) ได้ให้ความหมายของทรัพยากรทางวัฒนธรรมว่า มีความหมายครอบคลุมถึงสิ่งที่เป็นรูปธรรมที่สามารถจับต้องได้และสิ่งที่เป็นนามธรรมที่ไม่สามารถจับต้องได้ เช่น ประเพณี ความเชื่อ ภาษา ดังนั้น การจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรม จึงหมายถึงการดำเนินการทั้งทางด้านศาสตร์และศิลป์ เกี่ยวกับบางสิ่งบางอย่างที่มีอยู่แล้วให้เกิดประโยชน์ นอกจากนี้ สว่าง เลิศฤทธิ์ (อ้างถึงใน ชนัญ วงษ์วิภาค และคนอื่น ๆ, 2547, น. 3) ได้กล่าวถึงทรัพยากรทางวัฒนธรรมว่า หมายถึง “ผลผลิตทางวัฒนธรรมไม่ว่าจะเป็นโบราณคดี ภาษา วรรณกรรม ภูมิปัญญาพื้นบ้าน ประเพณีวัฒนธรรมต่าง ๆ ซึ่งสิ่งเหล่านี้จะต้องมีการจัดการที่ถูกต้องเพื่อป้องกันไม่ให้เกิดการทำลาย” ดังนั้น การจัดการด้านการท่องเที่ยวทรัพยากรทางวัฒนธรรม จึงต้องอาศัยความร่วมมือร่วมใจของชาวบ้าน โดยการให้ชาวบ้านรู้สึกถึงความเป็นเจ้าของและเป็นผู้ปฏิบัติด้วยความเต็มใจ เพราะพื้นที่ป่าคำชะโนดเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่มีคุณค่าและมีความหมายในการดำรงอยู่ของชุมชนและผู้ที่เข้ามาท่องเที่ยว ซึ่งชนัญ วงษ์วิภาค และคนอื่น ๆ (2547) อธิบายคุณค่าของทรัพยากรทางวัฒนธรรมที่มีต่อมนุษย์มีลักษณะดังนี้

1. คุณค่าเชิงการตลาดเป็นคุณค่าในการใช้สอยโดยตรง ได้แก่ การเป็นสถานที่ท่องเที่ยวสร้างรายได้ให้กับประเทศและชุมชน และการเป็นคุณค่าเชิงเศรษฐกิจพาณิชย์
2. คุณค่าสำหรับชุมชน เช่น เป็นความภาคภูมิใจของชุมชนที่มีสถานที่ท่องเที่ยวเชิงนิเวศวัฒนธรรมอยู่ในชุมชน
3. คุณค่าสำหรับความเป็นมนุษย์ เช่น คุณค่าเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมของมนุษย์ คุณค่าเชิงจิตใจ และคุณค่าทางการศึกษาเรื่องราวตำนานในอดีตของมนุษย์

ตำนานพญานาคำชะโนด

พื้นที่ป่าคำชะโนดเป็นพื้นที่ที่มีความเกี่ยวข้องกับระบบความเชื่อและวัฒนธรรมของผู้คนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในแถบลุ่มแม่น้ำโขงและแอ่งสกลนคร (แอ่งสกลนคร คือ พื้นที่อีสานตอนบน ครอบคลุมพื้นที่จังหวัดเลย หนองบัวลำภู อุดรธานี หนองคาย บึงกาฬ สกลนคร นครพนม และมุกดาหาร) การตั้งถิ่นฐานบ้านเมืองและวัฒนธรรมความเชื่อของผู้คนถิ่นนี้ จะมีความผูกพันเกี่ยวโยงกับตำนานการสร้างแม่น้ำโขงของพญานาคในตำนานอุรังคธาตุนิทานและนิทานพื้นบ้านปริมปรา ที่แสดงให้เห็นถึงความเกี่ยวข้องระหว่างมนุษย์กับพญานาค ซึ่งในสมัยโบราณก่อนที่ยังไม่มีแม่น้ำโขง ตามตำนานเล่าว่า มีพญานาคสองตนเป็นเพื่อนรักกัน คือ พญาศรีสุทโธนาคราชกับสุวรรณนาคราช พญานาคทั้งสองครอบครองหนองน้ำใหญ่ร่วมกัน ซึ่งหนองน้ำแห่งนี้เรียกกันว่า “หนองกระแสน” โดยหนองน้ำแห่งนี้อยู่บริเวณประเทศลาวและประเทศจีน คืออยู่ทางตอนเหนือของลาวและอยู่ทางตอนใต้ของประเทศจีน ซึ่งพญานาคทั้งสองตนมีบริวารเป็นจำนวนมาก จึงได้แบ่งหนองกระแสนปกครองกันคนละครึ่ง ฝ่ายต่างช่วยเหลือเกื้อกูลกันเรื่อยมา แม้แต่เรื่องอาหารก็มีการตกลงกันไว้ว่าถ้าฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งล่าสัตว์มาได้ จะนำมาแบ่งกันคนละครึ่งอย่างยุติธรรม คราวหนึ่งพญาศรีสุทโธนาคราชล่าช้างมาได้ก็แบ่งเนื้อพร้อมทั้งหนังช้างให้กับพญาสุวรรณนาคราชและบริวารอย่างละเท่า ๆ กัน ทั้งสองฝ่ายต่างได้กินเนื้อช้างอย่างอิ่มหนำสำราญ พอเมื่อถึงคราวที่สุวรรณนาคราชออกล่าได้เม่นมาทำเป็นอาหาร จึงแบ่งเนื้อเม่นให้พญาศรีสุทโธนาคราชบ้าง แต่มีขนเม่นติดไปด้วย เมื่อพญาศรีสุทโธนาคราชเห็นเนื้อเม่นที่ถูกแบ่งมามีจำนวนน้อย แม้ทางฝ่ายสุวรรณนาคราชจะบอกว่าแบ่งครึ่งกัน แต่ฝ่ายพญาศรีสุทโธนาคราชก็ไม่พอใจ ด้วยขนเม่นที่ติดมามีขนาดใหญ่กว่าขนช้างมาก จึงคิดว่าสัตว์ที่สุวรรณนาคราชล่าได้น่าจะมีขนาดใหญ่แต่ทำไมแบ่งเนื้อมาให้ตนจำนวนน้อย จึงทำให้พญาศรีสุทโธนาคราชไม่พอใจเป็นอย่างมาก คิดว่าอีกฝ่ายทรยศผิดสัญญากับตนเอง จึงทำให้พญานาคทั้งสองเกิดการทะเลาะวิวาทกันขึ้น ต่างฝ่ายก็ไม่ฟังเหตุผลของกันและกันทำให้ความเป็นเพื่อนของพญานาคทั้งสองขาดสะบั้นลง จึงทำให้เกิดสงครามขึ้นระหว่างกัน ผลของการสู้รบทำให้บริวารของทั้งสองฝ่ายล้มตายเป็นจำนวนมาก การสู้รบผลัดกันแพ้ผลัดกันชนะยืดเยื้อเป็นเวลาเจ็ดปีทำให้เดือดร้อนกันไปทั่วทั้งสามโลก คือ โลกสวรรค์ โลกมนุษย์ โลกบาดาล ร้อนถึงพระอินทร์ผู้เป็นใหญ่แห่งชั้นดาวดึงส์ได้ลงมาห้ามปรามและให้สงบศึกสงคราม ลงโทษพญานาคทั้งสองตนด้วยการให้พญานาคทั้งสองสร้างแม่น้ำแข่งกันโดยใครสร้างถึงทะเลก่อนจะเป็นผู้ชนะ และจะได้ครอบครองลำน้ำแห่งนั้นโดยจะบันดาลให้เกิดมีปลาบึกขึ้นเป็นสัญลักษณ์ของแม่น้ำนั้นด้วย พญาศรีสุทโธนาคราชจึงพาไพร่พลบริวารสร้างแม่น้ำโดยมุ่งหน้าสู่ทิศตะวันออกของหนองกระแสน

ส่วนสุวรรณนาคราชก็ซัดแม่น้ำมุ่งหน้าไปทางทิศใต้ของหนองกระแสะ โดยมีภูเขาตองพญาไฟเป็นเขตกันแต่ละฝ่าย วันเวลาผ่านไปแต่ละฝ่ายก็มุ่งหน้าซัดแม่น้ำเพื่อหวังชัยชนะ พญาศรีสุทโธนาคราชเป็นพญานาคราชที่ใจร้อนและมีอิทธิฤทธิ์มาก จึงสั่งให้ไพร่พลซัดแม่น้ำอย่างเร็วที่สุด เมื่อมีภูเขาขวางหน้าก็สั่งให้ไพร่พลซัดเสียงหินผา และภูเขาอย่างรีบเร่งทำให้แม่น้ำเกิดความเลี้ยวลดคดโค้งเป็นอย่างมาก และในที่สุดก็เป็นผู้ชนะ แต่ด้วยลักษณะที่คดเคี้ยวของแม่น้ำสายนี้พระอินทร์จึงทรงให้ชื่อว่า “แม่น้ำโค้ง” ต่อมาจึงแผลงเป็น “แม่น้ำโขง” จนถึงปัจจุบัน ส่วนพญาสุวรรณนาคราช เป็นพญานาคราชที่ใจเย็น มีความละเอียดอ่อนประณีตบรรจงกว่าพญาศรีสุทโธนาคราช ได้สั่งไพร่พลซัดแม่น้ำให้ตรง บริเวณไหนที่มีเกาะแก่งก็ให้ไพร่พลตบแต่งให้สวยงาม จึงส่งผลทำให้ต้องใช้เวลานานในการซัดแม่น้ำ และทำให้พ่ายแพ้พญาศรีสุทโธนาคราชไปในที่สุด ซึ่งแม่น้ำที่เกิดจากการซัดแข่งขันนี้ได้ชื่อว่า “แม่น้ำนาน” ต่อมาก็แผลงเป็น “แม่น้ำนาน” อย่างที่เรียกกันในปัจจุบัน และแม่น้ำนาน ก็เป็นแม่น้ำสายที่ตรงกว่าแม่น้ำทุกสายในภูมิภาคแห่งนี้ (โชติ ศรีสสุวรรณ และเกริก ท่ามกลาง, 2560)

เมื่อพญาศรีสุทโธนาคราชสร้างแม่น้ำโขงเสร็จ ได้ปรากฏว่ามีปลาบึกอยู่ในแม่น้ำโขงมาจนถึงปัจจุบัน และสามารถพบปลาบึกได้ในแม่น้ำโขงแห่งเดียวเท่านั้น หลังจากได้รับชัยชนะในการแข่งขันพญาศรีสุทโธนาคราชได้ทูลขอทางขึ้นลงระหว่างโลกมนุษย์กับเมืองบาดาล และพระอินทร์ก็ได้ประทานทางขึ้นลงเมืองบาดาลกับโลกมนุษย์ 3 แห่งคือ 1) บริเวณพระธาตุหลวงนครเวียงจันทน์ 2) บริเวณหนองคันแท และ 3) บริเวณพรหมประกายโลก (คำชะโนด) และคำชะโนดนี้ ตามตำนานพรหมสร้างโลกได้กล่าวถึงพรหมเทวดาลงมากินม้วนดิน จนทำให้หมดบุญบารมีจนสิ้นฤทธิ์กลายเป็นมนุษย์ เพราะถือว่ามีกิเลสและใจที่ใฝ่ต่ำ เทวดาเหล่านั้นจึงไม่อาจกลับสู่สวรรค์วิมานตนเองได้ ต่างจับคู่สมสู่ขยายเผ่าพันธุ์กำเนิดมนุษย์จนกลายเป็นตำนานพรหมสร้างโลกตั้งแต่นั้นมา (โชติ ศรีสสุวรรณ และเกริก ท่ามกลาง, 2560) ต่อมา พญาศรีสุทโธนาคราชพาบริวารมาตั้งบ้านเมืองครอบครองอยู่ในบริเวณนั้นโดยมีต้นชะโนดขึ้นเป็นสัญลักษณ์ ลักษณะต้นชะโนดให้เอาต้นมะพร้าว ต้นหมาก ต้นตาลมาผสมอย่างละเท่า ๆ กันและให้ถือเป็นต้นไม้บรรพกาลที่ศักดิ์สิทธิ์ ด้วยเหตุนี้ ต้นชะโนดจึงเป็นสัญลักษณ์บนผืนดินที่พญาศรีสุทโธนาคราชและบริวารอาศัยอยู่ ในเวลาข้างหน้า พญาศรีสุทโธนาคราชและบริวารจะกลายเป็นมนุษย์เป็นเวลา 15 วัน พญานาคราชจะมีชื่อว่า “เจ้าพ่อศรีสุทโธ” มีวังนาคินทร์คำชะโนดเป็นถิ่นที่อยู่ และหลังจากนั้น 15 วัน ในวันข้างแรม เจ้าพ่อศรีสุทโธนาคราชและบริวารจะกลายเป็นพญานาคกลับคืนสู่วังบาดาลตรงบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ พญานาคราชจะมีชื่อเรียกว่า “พญานาคราชศรีสุทโธ” อาศัยอยู่ในเมืองบาดาล (หลวงปู่คำตา สิริสุทโธ, 2539)

นอกจากนี้ ยังมีตำนานนิทานปรัมปราพื้นบ้านอีกเรื่องหนึ่ง ที่เกี่ยวข้องกับป่าคำชะโนด คือนิทานพื้นบ้านเรื่องผาแดง-นางไอ่ ซึ่งเป็นโศกนาฏกรรมเกี่ยวกับความรัก โดยมีพญานาคเข้ามาเกี่ยวข้อง จนเป็นสาเหตุทำให้บ้านเมืองล่มจมสู่บาดาลด้วยฤทธิ์ของพญานาค อันเป็นที่มาของดอนแม่หม้ายที่อยู่ในหนองหาน อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานีในปัจจุบัน (มหาบุญมี เทบสีเมือง, 2554) และอีกตำนานหนึ่ง คือตำนานผีจ้างหนัง ซึ่งตำนานนี้เกิดขึ้นในราวเดือนมกราคม พ.ศ. 2532 เจ้าของบริษัทเร่ฉายหนังเล่าว่า มีชายวัยกลางคนสองคนมาติดต่อจ้างหนังไปฉายที่หมู่บ้านวังทอง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานีซึ่งหมู่บ้านนี้อยู่ใกล้กับป่าศักดิ์สิทธิ์คำชะโนด ตกลงราคาค่าจ้าง 4,000 บาท ชายทั้งสองคนได้บอกกับบริษัทรับจ้างฉายภาพยนตร์ว่าให้เริ่มฉายตั้งแต่สามทุ่มจนถึง

ตีสี่ จากนั้นให้เก็บอุปกรณ์ฉายหนังทั้งหมดแล้วรีบออกจากบริเวณงานเลย ครั้นถึงกำหนดวันงาน เจ้าของบริษัทหนังเร่พร้อมด้วยพนักงาน 4-5 คน ขับรถเดินทางเพื่อไปฉายหนังในหมู่บ้านวังทอง ในระหว่างทางได้มีหญิงสาวสองคนมาขอติดรถและบอกเส้นทางเพื่อจะเข้าไปในงานบุญด้วย เจ้าของบริษัทหนังจึงให้หญิงสาวทั้งสองติดรถไปด้วย เมื่อมาถึงหมู่บ้านก็รู้สึกผิดปกติเพราะไม่มีเครื่องขยายเสียงที่เป็นการบงบอกให้รู้ว่าหมู่บ้านนั้นกำลังมีงานบุญเลย พนักงานเร่ฉายหนังก็เตรียมอุปกรณ์สำหรับฉายหนังโดยไม่ได้สนใจว่าผู้หญิงทั้งสองคนที่ขอติดรถมาด้วยนั้นหายไปไหน เพราะมัวแต่่วนอยู่กับการเตรียมอุปกรณ์ที่จะฉายภาพยนตร์ ครั้นถึงเวลาสามทุ่มเริ่มฉายภาพยนตร์และเป็นที่สังเกตว่าผู้คนที่มาดูหนังนั้นแบ่งเป็นสองกลุ่มคือผู้หญิงกับผู้ชาย นั่งแยกกันคนละฝั่งโดยไม่มีที่นั่งปะปนกันเลย และลักษณะการแต่งตัวผู้หญิงสวมใส่เสื้อผ้าสีขาวส่วนผู้ชายใส่เสื้อผ้าสีดำนั่งดูภาพยนตร์กันด้วยความสงบเรียบร้อยโดยปราศจากการเคลื่อนไหว ไม่มีเสียงพูดคุยหัวเราะไม่ว่าจะเป็นการฉายหนังบู๊หรือหนังตลก รอบ ๆ บริเวณที่ฉายหนังดูเงียบและวังเวงครั้นพอถึงตีสี่ก็มีคนมาบอกให้เลิกฉายหนังและให้รีบเก็บอุปกรณ์ออกไปจากพื้นที่ ก่อนออกไปชายคนดังกล่าวได้แจ้งว่า “เมื่อขับรถออกไปแล้วห้ามมองหลัง” เจ้าของหนังเร่และพนักงานรับปากชายคนนั้นแล้วพากันรีบขับรถออกจากพื้นที่ แต่แล้วด้วยความสงสัยเมื่อขับออกมาได้สักระยะหนึ่งจึงพากันมองกลับไปยังบริเวณลานที่จัดฉายภาพยนตร์ แต่ภาพที่เห็นกลับกลายเป็นป่ารกทึบผู้คนที่มาดูหนังหายไปไม่เหลือแม้แต่คนเดียว ทำให้เจ้าของหนังเร่และพนักงานรู้สึกแปลกใจเป็นอย่างมาก รุ่งเช้าเจ้าของหนังเร่พร้อมด้วยภรรยาต้องการรู้ความจริงจึงเดินทางไปที่หมู่บ้านวังทองอีกครั้งหนึ่งและเข้าไปนมัสการเจ้าอาวาสวัดสิริสุทโธ ซึ่งเป็นวัดที่อยู่ใกล้กับดงคำชะโนด เจ้าอาวาสจึงเล่าให้ฟังว่า “เมื่อคืนในหมู่บ้านไม่มีงานบุญและไม่มีหนังมาฉาย น่าจะเป็นไปได้ว่าเจ้าของหนังเร่นำหนังไปฉายที่ป่าคำชะโนดเพราะช่วงนี้เป็นเทศกาลของเหล่าบรรดาวิญญาณที่อาศัยอยู่ที่นั่น ทางภาคอีสานเรียกวิญญาณเหล่านี้ว่า ผีบังบด” (โชติ ศรีสวรรณ และเกริก ท่ามกลาง, 2560) และนับตั้งแต่นั้นมา เรื่องเล่าผีจ้างหนังจึงเป็นที่กล่าวขานถึงความศักดิ์สิทธิ์ของผืนป่าคำชะโนดต่อเนื่องกันมาจากรุ่นสู่รุ่น และป่าคำชะโนดได้กลายเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ทำให้ผู้คน นักท่องเที่ยวและชาวชุมชนเข้ามาเคารพสักการะบูชากันเป็นจำนวนมากเพราะเชื่อว่าสถานที่ศักดิ์สิทธิ์แห่งนี้เป็นทางเชื่อมระหว่างโลกบาดาลอันเป็นที่อยู่ของภูตผีและโลกมนุษย์

การสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์และการปรับตัวของชุมชนในการบริหารจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศวัฒนธรรมในพื้นที่ป่าคำชะโนด

พื้นที่ป่าคำชะโนดถือเป็นมรดกทางด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศวัฒนธรรม และถือเป็นทรัพยากรทางวัฒนธรรมอย่างหนึ่งของชุมชนบ้านวังทอง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี และทางการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยได้ประกาศสัมพันธให้คำชะโนดเป็นแหล่งท่องเที่ยวแบบ Unseen Thailand ประเภทมุมมองใหม่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ของการท่องเที่ยวในปี พ.ศ. 2547 ซึ่งบริเวณผืนป่าคำชะโนดแห่งนี้จะมีต้นคำชะโนดขึ้นอยู่อย่างหนาแน่นโดยมีพื้นที่ประมาณ 20 ไร่ ซึ่งต้นคำชะโนดนี้ไม่มีการแพร่พันธุ์ออกไปบริเวณรอบข้างเลยจึงเป็นที่มาของชื่อ “คำชะโนด” อันหมายถึงแหล่งน้ำซับที่มีต้นชะโนดอยู่ ป่าคำชะโนดนี้ได้ขึ้นชื่อว่าเป็นเกาะหรือชาวบ้านเรียก “วังนาคินทร์” เพราะวาระดับพื้นของป่าคำชะโนดจะมีการเปลี่ยนแปลงตามระดับขึ้นลงของน้ำที่ล้อมรอบเกาะ

ทำให้ดูเหมือนว่าป่าคำชะโนดเป็นเกาะที่ลอยอยู่เหนือน้ำ ทำให้สภาพพื้นดินภายในเกาะคำชะโนดมีลักษณะขึ้นและตลอดปี ในอดีตชาวบ้านได้ประโยชน์จากผืนป่าคำชะโนดโดยการเข้ามาหาของป่า จับสัตว์น้ำ และทำการเกษตร (ชลธิชา เนียมอาภา, 2557) แต่ปัจจุบันกิจกรรมบางอย่างเหล่านี้ได้หายไป เมื่อหน่วยงานภาครัฐได้เข้ามาพัฒนาคำชะโนดให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ และด้วยบริบทของพื้นที่ สังคมวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงไปตามกระแสโลกาภิวัตน์ โดยเฉพาะในส่วนของประเพณีพิธีกรรมการบวงสรวงขอพรจากพอบุศรีสุทโธของชาวชุมชนในพื้นที่ป่าคำชะโนด ซึ่งในอดีตประเพณีพิธีกรรมนี้จะถูกนำมาใช้ในการเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวทางด้านจิตใจ แต่ในปัจจุบันได้ถูกนำมาใช้เพื่อตอบสนองความต้องการของผู้ที่มาท่องเที่ยว ส่งผลให้นักท่องเที่ยวได้หลงใหลเข้ามาเที่ยวคำชะโนดเป็นจำนวนเพิ่มขึ้นกว่าเดิมมาก โดยเฉพาะช่วงเทศกาลสำคัญ สิ่งเหล่านี้เป็นการสร้างรายได้และทำให้เศรษฐกิจในชุมชนดีขึ้น แต่ในขณะเดียวกันการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวของหน่วยงานภาครัฐก็ได้ส่งผลกระทบต่อชุมชนทั้งทางด้านกายภาพและทางด้านวัฒนธรรม สภาพแวดล้อมระบบนิเวศถูกทำลายจากการสร้างความสะดวกให้กับพื้นที่ และวิถีชีวิตของชุมชนเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงไป เนื่องจากมีปัจจัยหลายอย่างที่เข้ามาพร้อมกับการพัฒนาการท่องเที่ยว ไม่ว่าจะเป็น ค่านิยม เงินตรา ระบบสาธารณูปโภคต่าง ๆ รวมทั้งระบบความหมายทางวัฒนธรรมที่ยึดโยงความเชื่อความศรัทธาและความสัมพันธ์กับธรรมชาติเริ่มแปรเปลี่ยนไป การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเริ่มสร้างปัญหาให้กับชุมชน ปัญหาการจราจรติดขัด ปัญหาขยะล้นพื้นที่ ปัญหาการค้าขายแย่งชิงผลประโยชน์ในพื้นที่ ปัญหาการจัดการสิ่งแวดล้อม และปัญหาอื่น ๆ ตามมามากมาย ซึ่งจากปัญหาที่เกิดขึ้นดังกล่าวชาวชุมชนในพื้นที่ได้สังเกตเห็นผลกระทบที่ตามมาพร้อมกับการกระจายรายได้สู่ชุมชนท้องถิ่น ด้วยเหตุนี้ ชาวชุมชนจึงมีการปรับตัวเพื่อต้อนรับกับกระแสการท่องเที่ยวจึงทำให้เกิดกระบวนการจัดการพื้นที่ป่าคำชะโนดให้เป็นการท่องเที่ยวเชิงนิเวศวัฒนธรรมโดยการผสมผสานการท่องเที่ยวให้อยู่บนพื้นฐานของบริบทสิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรมของชุมชน การเคารพอัตลักษณ์ของท้องถิ่นและการสร้างแรงจูงใจให้ชุมชนท้องถิ่นมองเห็นถึงความสำคัญของการอนุรักษ์ธรรมชาติ ไปพร้อมกับรายได้ที่เข้ามาจากการพัฒนาการท่องเที่ยวในชุมชน ดังนั้น ชาวชุมชนท้องถิ่นและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ จึงมีการประสานงานกับหน่วยงานการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย เพื่อจัดกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เหมาะสมสำหรับพื้นที่ป่าคำชะโนด โดยการให้นักท่องเที่ยวและชาวชุมชนที่เข้ามาเที่ยวในสถานที่ศักดิ์สิทธิ์แห่งนี้ ได้ตระหนักถึงการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติรวมทั้งทรัพยากรทางวัฒนธรรมในพื้นที่ป่าคำชะโนดไปพร้อมกับการท่องเที่ยวเพื่อพัฒนาพื้นที่ป่าคำชะโนดให้ไปสู่การท่องเที่ยวแบบยั่งยืน และในขณะเดียวกันชาวชุมชนก็ได้นำเอาภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เป็นวัฒนธรรมความเชื่อของชุมชน ที่อยู่บนหลักการพื้นฐานความเชื่อทางศาสนาเข้ามาผ่านกระบวนการของพิธีกรรมที่เน้นย้ำถึงความศักดิ์สิทธิ์ของป่าคำชะโนด ซึ่งเนื้อหา ความเชื่อและพิธีกรรมจะแฝงไว้ด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่จะทำให้ชุมชนและนักท่องเที่ยวที่มาเยือนผืนป่าคำชะโนดแห่งนี้เกิดความรัก และหวงแหน รวมทั้งตระหนักถึงความสำคัญและคุณค่าของทรัพยากรทางวัฒนธรรม และทรัพยากรทางธรรมชาติที่เป็นทั้งชีวิตและวิถีชีวิตของชุมชน ซึ่งพื้นฐานของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศวัฒนธรรมของพื้นที่ป่าชะโนดนี้ ทางชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้คำนึงถึงปัจจัยพื้นฐาน 3 ประการซึ่งประกอบไปด้วย สังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม นั่นคือ การบริหารจัดการสถานที่ท่องเที่ยวโดยการมุ่งเน้นถึงระบบความเชื่อและวัฒนธรรมของชุมชนควบคู่ไปกับการรักษาระบบนิเวศของป่าคำชะโนด มีการสร้างเครือข่ายความร่วมมือระหว่างภาครัฐกับชุมชน โดยการจัดระเบียบพื้นที่

นักท่องเที่ยว ซึ่งสิ่งเหล่านี้เกิดจากความร่วมมือร่วมใจของคนภายในชุมชนที่ตระหนักถึงคุณค่า และความเชื่อมั่น ศรัทธาในระบบความเชื่อของชุมชนมาตั้งแต่โบราณกาล การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศวัฒนธรรมของพื้นที่ ป่าคำชะโนดนี้ ได้รับการบูรณาการจากทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว ไม่ว่าจะเป็นภาครัฐที่ให้ความช่วยเหลืออำนวยความสะดวกด้านการจราจร รวมทั้งงบประมาณในการก่อสร้างสาธารณูปโภคต่าง ๆ นอกจากนี้ ยังรวมถึงการส่งเสริมการจัดกิจกรรมทางการท่องเที่ยวให้กับกลุ่มผู้ประกอบการท่องเที่ยว และที่สำคัญที่สุด ชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการท่องเที่ยวทางด้านต่าง ๆ อย่างเต็มที่ ตั้งแต่เริ่มต้นจึงทำให้ชุมชนรู้สึกถึง ความเป็นเจ้าของและตระหนักถึงคุณค่าของทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่นของตนเอง รวมทั้งการมีแนวทางปฏิบัติ ร่วมกันสำหรับชุมชนและนักท่องเที่ยวที่ได้เข้ามาเที่ยวยังพื้นที่ป่าศักดิ์สิทธิ์คำชะโนด โดยมีแนวทางปฏิบัติ คือ

- 1) เมื่อเข้ามายังบริเวณพื้นที่ป่าคำชะโนดทุกคนต้องมีกริยา วาจาสำรวมอยู่ในอาการสงบ ไม่พูดจาเลอะเทอะ หยาดคาย
- 2) ไม่ทำเสียงอึกทึกครึกโครมอันเป็นการรบกวนผู้อื่น อันเป็นการแสดงออกถึงการไม่ให้ความเคารพ ต่อสถานที่
- 3) ไม่จับสัตว์น้ำ สัตว์ป่า ทำลายต้นไม้ ไบไม้ที่อยู่ในบริเวณป่าคำชะโนด
- 4) การใช้บ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ ไม่ควรนำมารดเท้าเพราะถือเป็นของต่ำ และไม่ควรทำให้บ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์สกปรก ซึ่งข้อปฏิบัติเหล่านี้ชาวชุมชนและ นักท่องเที่ยวได้ยึดถือปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด เพราะกลัวว่าถ้าละเมิดข้อปฏิบัติเหล่านี้แล้ว จะได้รับอันตราย อย่างไม่คาดคิดจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ปกป้องคุ้มครองพื้นที่ป่าคำชะโนด จากความเชื่อความศรัทธาที่ยึดโยงเกี่ยวพัน กับวิถีชีวิตของชุมชนและนักท่องเที่ยวที่มีต่อพื้นที่ป่าคำชะโนดนี้เป็นเปรียบเสมือนกรอบที่คอยควบคุม ความประพฤติ ให้ชาวชุมชนและนักท่องเที่ยวที่มาเยือนตั้งอยู่ในศีลธรรมอันดีงาม ไม่ประพฤติปฏิบัติในสิ่งที่ ชั่วร้าย เพราะเกรงกลัวต่อพลังอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์อันจะทำอันตรายถึงแก่ชีวิตได้ ซึ่งกฎเกณฑ์นี้เป็นเหมือน กฎเกณฑ์ธรรมชาติที่ช่วยรักษาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมให้เกิดความสมดุล และส่งผลให้พื้นที่ป่า คำชะโนดยังสามารถรักษาระบบนิเวศและทรัพยากรทางวัฒนธรรมมาได้จนตราบเท่าทุกวันนี้ (ภาพที่ 1, 2 และ 3)

ภาพที่ 1 เกาะคำชะโนด (เกาะคำชะโนด บวงสรวงใหญ่ “ปู่ศรีสุทโธ” คอห้วยไม่พลาตสองเลขขันน้ำมนต์, 2562)

ท้องถิ่นที่วัดนั้นกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศวัฒนธรรม: พื้นที่ป่าคำชะโนด

ภาพที่ 2 ป่าคำชะโนด (ตำนานป่าคำชะโนดให้โชค ชาวบ้านแห่ไปขอหวยกันเพียบ!!, 2561)

ภาพที่ 3 พิธีบวงสรวง “ปู่ศรีสุทโธ” (วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี, 2561)

บทสรุป

พื้นที่ป่าคำชะโนดเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นทุนทางวัฒนธรรมของชุมชนโดยมีตำนานเล่าขานเรื่องราวความสัมพันธะระหว่างมนุษย์กับพญานาคที่เกี่ยวข้องผูกพันกันมาตั้งแต่สมัยบรรพกาลของผู้คนริมฝั่งแม่น้ำโขง ซึ่งพื้นที่ป่าคำชะโนดนี้ ถือเป็นป่าดิบชื้นที่เต็มไปด้วยต้นคำชะโนดบนพื้นที่ประมาณ 20 ไร่ ถือเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวชุมชนมีความเชื่อถือศรัทธามาตั้งแต่โบราณกาล ตำนานความเชื่อเรื่องพญานาคกลายเป็นตำนานที่มีการเล่าขานสืบต่อกันมาจากรุ่นสู่รุ่น ว่าพื้นที่ป่าคำชะโนดแห่งนี้เป็นทางเชื่อมระหว่างโลกมนุษย์กับโลกบาดาลของเหล่าพญานาค ทำให้ผู้คนในแถบลุ่มแม่น้ำโขงมีความเชื่อถือและศรัทธาพากันมากราบไหว้สักการบูชาสถานที่แห่งนี้เป็นจำนวนมาก จนทำให้ทางหน่วยงานด้านการท่องเที่ยวยกฐานะให้พื้นที่ป่าคำชะโนดเป็นแหล่งท่องเที่ยวประเภท Unseen Thailand ในมุมมองของการท่องเที่ยวสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ทำให้นักท่องเที่ยวหลังไหลมาเที่ยวที่ป่าคำชะโนดเป็นจำนวนมาก ส่งผลกระทบให้เกิดปัญหาต่าง ๆ ตามมามากมาย ซึ่งกระบวนการพัฒนาของหน่วยงานภาครัฐโดยขาดการคำนึงถึงการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และทรัพยากรทางวัฒนธรรมของชุมชน ได้ส่งผลกระทบและได้สร้างความเสียหายต่อระบบนิเวศในพื้นที่เป็นอย่างมาก ดังนั้น ชาวชุมชนและหน่วยงานในพื้นที่จึงตระหนักถึงความสำคัญและคุณค่าของทรัพยากรในพื้นที่ที่นับวันจะถูกทำลายลงไป จึงได้นำกลไกทางวัฒนธรรมที่สามารถเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติ โดยการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ให้กับเกาะคำชะโนดโดยผ่านระบบความเชื่อและพิธีกรรมทางด้านศาสนา เพื่อตอกย้ำให้ชุมชนและนักท่องเที่ยวเห็นถึงพลังอำนาจที่อยู่เหนือธรรมชาติอันจะเป็นกรอบในการประพฤติปฏิบัติของชาวชุมชนและนักท่องเที่ยว ในการเข้ามาท่องเที่ยวที่เกาะคำชะโนดแห่งนี้ โดยที่ไม่กล้าล่วงละเมิดกฎเกณฑ์ข้อบังคับของสถานที่ท่องเที่ยว ซึ่งถ้าไม่ปฏิบัติตามก็อาจเป็นอันตรายแก่ชีวิตได้ โดยกฎเกณฑ์เหล่านี้เป็นการสร้างจิตสำนึกเพื่อให้เกิดความรักและหวงแหนต่อคุณค่าของธรรมชาติที่มีต่อมนุษย์ รวมทั้งประเพณีพิธีกรรมนี้ยังเป็นการสร้างระบบคุณค่าของผู้คนในชุมชนและนักท่องเที่ยวให้เกิดความรัก ความสามัคคี การช่วยเหลือเกื้อกูล การมีน้ำใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อกัน มีการปรึกษาและร่วมมือร่วมใจกันในการจัดระเบียบพื้นที่ป่าคำชะโนด โดยคำนึงถึงการมีส่วนร่วมของชุมชนและคำนึงถึงการอนุรักษ์และรักษาระบบนิเวศของทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้งทรัพยากรทางวัฒนธรรมภายในพื้นที่ป่าคำชะโนดให้คงอยู่ โดยการนำเอาความเชื่อและความศรัทธาของชาวชุมชนและนักท่องเที่ยวมาเป็นกรอบในการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศวัฒนธรรมที่ผูกโยงสายสัมพันธ์เกาะเกี่ยวอยู่กับธรรมชาติ สังคม วัฒนธรรมประเพณี ซึ่งความเชื่อและความศรัทธา นี้ ได้สะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตของชุมชนที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติ สิ่งศักดิ์สิทธิ์และพญานาค โดยการสร้างความหมายให้กับพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่มีความสำคัญกับชุมชนผ่านเรื่องราวเล่าขาน ตำนานความเป็นมาในอดีตรวมทั้งพลังอำนาจเหนือธรรมชาติ จึงส่งผลทำให้พื้นที่ป่าคำชะโนดยังคงได้รับการอนุรักษ์ให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศวัฒนธรรม และสามารถดำรงอยู่คู่ชุมชนตลอดไป ตราบที่มนุษย์ยังมีความเชื่อและความศรัทธาในพลังอำนาจของสิ่งเหนือธรรมชาติที่มนุษย์ไม่สามารถหาคำอธิบายได้ และชุมชนท้องถิ่นก็ได้ปรับตัวในการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์จากตำนานให้ผสมผสานกลมกลืนไปกับบริบทของท้องถิ่นวิถีวัฒนธรรม

บรรณานุกรม

- กระทรวงการท่องเที่ยวและการกีฬา. (2550). *คู่มือเครือข่ายท่องเที่ยวโดยชุมชน*. กรุงเทพฯ: ศรีเมืองการพิมพ์.
- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (2539). *นโยบายและแนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ พ.ศ. 2539-2540*. กรุงเทพฯ: ผู้แต่ง.
- เกาะคำชะโนด บวงสรวงใหญ่ “ปู่ศรีสุทโธ” คอห้วยไม้พลาตสองเลขชั้นน้ำมนต์. (2562, 18 พฤษภาคม). *ไทยรัฐออนไลน์*. สืบค้นจาก <https://www.thairath.co.th/news/local/northeast/1570611>
- จักรพงษ์ มนัสพิทักษ์ชัย. (2549). *บทบาทขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ: กรณีศึกษาอุทยานแห่งชาติเขาน้ำค้าง*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ไม่ได้ตีพิมพ์). มหาวิทยาลัยรามคำแหง, กรุงเทพฯ.
- ชนัญ วงศ์วิภาค, สว่าง เลิศฤทธิ, อมรชัย คหโกศล, และลักษณะ บุญเรือง. (2547). *การจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน*. นครปฐม: มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ชลธิชา เนียมอาภา. (2557). *แนวทางอนุรักษ์และพัฒนาภูมิทัศน์พื้นที่คำชะโนด อ.บ้านดุง จ.อุดรธานี* (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ไม่ได้ตีพิมพ์). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.
- โชติ ศรีสุวรรณ, และเกริก ท่ามกลาง. (2560). *ตำนานพญานาคและคำชะโนด ปากทางสู่เมืองบาดาล*. กรุงเทพฯ: สถาพรบุ๊คส์.
- ดัชนีท่องเที่ยวไทยปี “61 ซี๊ด” รายได้นักท่องเที่ยว” หลุดเป้า. (2561, 1 ตุลาคม). *ประชาชาติธุรกิจ*. สืบค้นจาก https://www.prachachart.net /tourism/news_227336
- ตำนานป่าคำชะโนดให้โชค ชาวบ้านแห่ไปขอหวยกันเพียบ!! (2561). สืบค้นเมื่อ 30 ธันวาคม 2561, จาก <https://www.sanook.com/travel/1404505>
- ททท. *กางแผนยุทธศาสตร์ปี”62* ตั้งเป้ารายได้ภาคท่องเที่ยว 3.41 ล้านล้าน. (2561, 5 กรกฎาคม). *ประชาชาติธุรกิจ*. สืบค้นจาก <https://www.prachachat.net/tourism/news-185736>
- ท่องเที่ยวปี 60 โภจรายได้ 2.75 ล้านล้านบาท. (2562, 16 มกราคม). *ฐานเศรษฐกิจ*. สืบค้นจาก <https://www.thansettakij.com/content/250631>
- มหาบุญมี เทบสีเมือง. (2554). *หีนดาว เล่านิทานพญาแถน* (ไพฑู โภษา, ผู้แปล). กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ.
- วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี. (2561). *ป่าคำชะโนด*. สืบค้นเมื่อ 30 ธันวาคม 2561, จาก <https://th.wikipedia.org/wiki/ป่าคำชะโนด#/media/ไฟล์:คำชะโนด.jpg>
- ศรีศักดิ์ วัลลิโกดม. (2544). *พัฒนาการสังคม วัฒนธรรมและพิธีกรรม*. กรุงเทพฯ: อัมรินทร์.
- ศูนย์วิจัยกิจการไทย. (2561). *การท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมคึกคัก*. สืบค้นเมื่อ 30 ธันวาคม 2561, จาก https://www.kasikornbank.com/th/personal/the-wisdom/articles/economic-horizon/Pages/Thailand-Travel_Apr2018.aspx
- สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี. (2542). *โครงการศึกษานิเวศวิทยาเพื่อการอนุรักษ์นกน้ำในทะเลสาบสงขลา: ล. 1*. กรุงเทพฯ: ผู้แต่ง.

- สถาบันวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย. (2540). *โครงการดำเนินการเพื่อกำหนดนโยบายการท่องเที่ยวเพื่อรักษาระบบนิเวศ*. กรุงเทพฯ: ผู้แต่ง.
- สถาพร เก่งพานิช. (2558). *การจัดการพื้นที่ภูเขาคัดศีลที่วัดม่อนพระยาแช่ให้เป็นสถานีสว่างบุญและท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม* (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ไม้ได้ตีพิมพ์). มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- สฤษฎ์ แสงอรุณ. (ม.ป.ป.). *การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์หรือเชิงนิเวศ (Ecotourism)*. สืบค้นเมื่อ 3 มิถุนายน 2562, จาก <http://www.dnp.go.th/park/sara/tour/eco.htm>
- หลวงปู่คำตา สิริสุทโธ. (2539). *วังนาคินทร์คำชะโนด ประวัติศาสตร์มหัศจรรย์ของเมืองชะโนด*. ลำพูน: บวรวรรณพริ้น.